

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ СТРАВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУХНІ В ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ)

Письменна Юлія Олександрівна

к. філол. н., асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню безеквівалентних номенів на позначення страв національної кухні в італійській та британській лінгвокультурах. Здійснюється спроба визначити зв'язки між семіозисом кулінарії та ментальністю і духовною культурою етнічних спільнот.

Ключові слова: безеквівалентна лексика; етнічна ментальність; національна кухня.

У сучасній лінгвокультурології та інших когнітивно орієнтованих лінгвістичних напрямках динамічного розвитку здобувають дослідження, присвячені кулінарній метафориці. Гастрономічна культура відіграє чільну роль у житті різномовних соціокультурних спільнот, виконуючи функції ідентифікації та інтеграції, слугуючи маркером соціального і культурного статусу людини, фактором регуляції та організації як щоденного буття індивіда, так і складної системи його сімейних та соціальних відносин. Попри виклики глобалізованого світу, національна кухня виступає яскравим репрезентантом етнічної культури та ідентичності на побутовому, повсякденному рівні.

Система харчування людини, у тому числі в її національних вимірах, неодноразово ставала об'єктом досліджень, сфокусованих на феномені людського буття, і набула значної актуальності у сучасній антропоцентричній парадигмі у лінгвістиці та суміжних гуманітарних і соціальних науках. Так, у філософії культури їжа і пов'язані з нею образи традиційно розглядаються як концептуальна метафора початку і кінця, життя і смерті, появи і зникнення. У руслі психологічних підходів (З. Фрейд, Д. Франкл, Ф. Перлз та ін.) харчова метафорика постає як відображення соціалізації людини у навколишньому світі [Щербинина 2012, 222]. Розгляд національної кухні у нерозривному зв'язку із соціокультурною системою, вивчення харчових традицій як культурного феномену у працях структуралістів, зокрема К. Леві-Стросса, Р. Барта та ін., втілилися в ідею їжі як специфічного культурного коду, що згодом розвинулася в міждисциплінарний дослідницький напрям – food studies [Капкан, 5]. Серед гастрономічних студій традиційно вирізняється етнографічний напрям, який пов'язується з дослідженням функцій і семантики їжі в етнокультурних спільнотах (С.О. Арутюнов, Д.О. Баранов, Д.К. Зеленін, В.А.Липинська). У літературознавчих дослідженнях увагу зосереджено переважно на семантиці харчових образів у художніх творах (М.М. Бахтін, Ю.М. Лотман та ін.) [Там само].

У межах етнолінгвістичних досліджень традиційних страв (М. І. Толстой, С. М. Толстая) та лінгвокультурологічних розвідках елементи національної кухні

розглядаються у процесах вторинного семіозису, результатом якого є створення харчового (аліментарного) коду національної культури, що, у свою чергу, засвідчує синкретичність феномену культури у єдності її матеріальних та духовних складових.

Останнім часом у гастрономічних студіях і роботах з дискурсології здобули поширення терміни *глуттонія* (від лат. *gluttire* – «ковтати, споживати») – споживання їжі та пов’язані з цим процеси, а також *глуттонічний дискурс*. На думку А.В. Олянич, термін «глуттонічний» корелює з поняттям гастрономії і співвідноситься з когнітивною системою глуттонії будь-якої етнокультури з огляду на лінгвокультурну й етнокультурну специфіку номінацій, пов’язаних з їжею і процесами її приготування [Олянич 2003].

Актуальність дослідження лексики, яка позначає страви національної кухні, визначається загальною спрямованістю сучасних когнітивних студій на досягнення кулінарного (глуттонічного) коду різномовних лінгвокультурних спільнот, а також визначення ролі харчування та пов’язаних із ним процесів у житті і діяльності так званої *Homo consumens* – «людини-споживача» (термін Е. Фромма).

Система позначень традиційних національних страв, яка за часом свого утворення належить до давніх пластів лексики етнічної мови, демонструє семантичну усталеність і високу частотність вживання. Через стійкі компоненти побутової сфери, якими виступають етнічні страви, національна кухня репрезентує комплекс культурно зумовлених відомостей про життя певного народу – природно-географічні умови, характер господарської діяльності, інтенсивність контактів з іншими націями, релігійні уявлення, особливості національного темпераменту тощо. У такому аспекті перспективним видається комплексний аналіз номенів, які позначають страви і продукти, широко вживані у певній кулінарній традиції, з метою з’ясування їх етнокультурних особливостей як в історичному контексті, так і в сучасному мовно-культурному просторі.

Виділення культурно маркованих продуктів, специфічних для певної етнічної спільноти, спирається, насамперед, на «кількісний» критерій – частотність вживання відповідного номена, а також на його фразеологічну і пареміологічну розробленість. Відповідність цим критеріям, обґрунтованим у працях А.Вежбицької [Див.: Вежбицкая 1996], слугує важливим показником культурної значущості, а у комплексі із семантичним аналізом дозволяє визначити «культурний статус» певної реалії і, відповідно, номена, який цю реалію позначає.

До традиційних особливостей британської кухні відносяться велика кількість холодних страв та страв з натурального м’яса, порівняно незначне споживання хліба і страв з тіста, місце яких посідають різноманітні пудинги. У фразеологізмах, які містять національно-специфічний компонент – назву традиційної страви, – *«пудинг»* представлений значною кількістю одиниць, що засвідчує його етнокультурну значущість і продуктивність у процесах вторинного семіозису: *the proof of pudding in eating* – «все перевіряється практикою»; *praise is not pudding* – «похвалою ситий не будеш»; *scornful dogs will eat dirty puddings* (букв. гордовиті

собаки їдять погані пудинги) – «гордість до добра не доводить»; *better some of pudding than none of a pie* ≈ пор. «краще синиця в руці, ніж журавель у небі»; *too much pudding will choke a dog* – «жадоба – шкідлива і небезпечна». Також *pudding face* – «товсте, безтямне обличчя»; *to pick the plums out of pudding* – «відбирати краще» (пор. «знімати вершки») [PDP, 111, 162].

Протягом довгого часу найбільш доступною поживною їжею жителів Британських островів були курячі (іноді качині) яйця. Фразеологічний фонд англійської мови засвідчує значну кількість одиниць, утворених з опорою на ключовий компонент *egg*: *to put all one's eggs in one basket* (букв. покласти всі яйця в один кошик) ≈ пор. «поставити все на одну карту»; *he that would have eggs must endure the cackling of hens* – «якщо любиш їсти яйця, змирися з кудкудаканням курей»; *to come in with five eggs* = *to interrupt with an idle story*; *better an egg today than a hen tomorrow* – «краще яйце сьогодні, аніж курка завтра» [Кунин, 239; Захаров 2008, 10].

Важливе місце в системі англійського харчування посідає *cup*, що знайшло відображення в образній мотивації численних фразем: *as different as chalk and cheese* (букв. різні, як крейда і сир) – «зовсім несхожі»; *hard cheese!* – «не пощастило!»; *bread and cheese* – 1) проста або малопоживна їжа; 2) засоби для існування»; *bread-and-cheese marriage* – «одруження з бідняком» (пор. «хліб і вода» як «український» еталон бідності); *not to make chalk of one and cheese of the other* (букв. не робити крейди з одного і сир з іншого) – «бути безстороннім»; *to believe that moon is made of green cheese* (букв. вірити, що місяць зроблений із зеленого сиру) – «вірити повній нісенітниці»; *big cheese* ≈ «велике цабе»; *chalk for cheese* – «мала ціна за гарну річ»; *to think one is the whole cheese* – «думати тільки про себе, вважати себе найважливішим»; *quite the cheese* – «те що треба»; *as bald as a Dutch cheese* (букв. голий, немов голандський сир) – «зовсім лисий»; *after cheese comes nothing* – «після сиру вже нічого (зумовлено традицією закінчувати сиром обід)»; *an apple-pie without some cheese is like a kiss without a squeeze* – «яблучний пиріг без сиру – це як поцілунок без обіймів» [PDP, 73].

До традиційних британських продуктів відносяться *мосту*: *as warm as toast* – «зігрітий, теплий»; *to have one on toast* – «мати когось у своїй владі» [БАРС, Т. II, 258]. Національний алкогольний напій *ель* також створює широке асоціативне коло у фразеології: *when ale is in wit is out* (букв. коли ель всередині, розум – назовні) ≈ пор. «прощайвай, розуме, як із горілкою зустрівся»; *ale will make a cat speak* (букв. від елю і кіт заговорить) – «ель розв'яже язика»; *Adam's ale* (букв. ель Адама) – «вода»; *cakes and ale* (букв. ель і пироги) – «солодке життя» [БАРС, Т. I, 123].

У межах італійської кулінарної культури одним із найголовніших елементів «споживацького кошика» постає *olio* – «оливкова олія». Високий статус оливкової олії в ієрархії італійських харчових цінностей підкреслюють численні фразеологізовані порівняння й афоризми: *buono come un olio* (букв. чудовий, мов оливкова олія) – «гладкий і приємний»; *calmo come un olio* (букв. тихий, немов оливкова олія) – «гладкий, немов дзеркало (про поверхню озера і т. ін.)»; *cheto come un olio* (букв. спокійний, немов оливкова олія) ≈ «тихіший від води, нижчий від трави»;

chiaro come un olio (букв. ясний, немов оливкова олія) – «ясний, чіткий; ясно, як білий день»; *giallo come un olio* ≈ «жовтий, немов лимон»; *innocente come un olio* (букв. непорочний, немов оливкова олія) – «сама невинність»; *liscio come un olio* (букв. гладкий, немов оливкова олія) – «як по маслу»; *tranquillo come un olio* (букв. спокійний, немов оливкова олія) – «стриманий, непорушний». *Mescolare olio di olive e di lino* (букв. змішувати оливкову і льонову олію) – «змішувати, валити все до купи»; *stare sopra come l'olio* – «триматися на поверхні, як оливкова олія»; *c'è olio ancora alla lucerna* (букв. є ще олія в лампаді) – «є ще порох у порохівницях»; *e come metter l'olio nel lume* (букв. це ніби налити оливкову олію в лампу) – «простіше простого»; *l'olio e la verita tornano alla somnita* – «оливкова олія і правда завжди спливають на поверхню» [ИРФС, 689–690; DMD, 325].

До найголовніших харчових італійських продуктів відноситься *formaggio* – «сир», величезна кількість сортів якого зумовлена регіональними і місцевими традиціями виробництва і споживання. Яскраву образність мають і фразеологізми з компонентом *formaggio*: *uomo di formaggio fresco* (букв. людина зі свіжого сиру) – «безхарактерна, боязка людина» (негативно марковані конотації цієї характеристики можливо було б пояснити цінністю саме «витриманих», а не щойно зварених сирів в італійській гастрономічній культурі). *Come il formaggio sui maccheroni* (букв. як сир до макаронів) – «дуже доречно, влучно»; *vivere come un topo nel formaggio* – «жити як миша в сири»; *a tagliare il formaggio ci vuole un matto e un saggio* – «різати сир хоче і розумний, і дурний» [ИРФС, 422].

Підкреслюючи надзвичайно важливу роль традицій харчування у повсякденному житті італійців, дослідниця італійської культури О. Костюкович вважає, що ставлення італійців до їжі та італійська національна кухня – це ключ до розуміння італійської ментальності, за допомогою якого можна пояснити і систематизувати комплекс відомостей, що стосуються історії, географії, сільського господарства, зоології, етнографії, семіотики побуту, економіки Італії [Костюкович 2006]. Однією з найважливіших складових італійського «харчового коду», відомого і популярного у всьому світі, є *pasta*.

Pasta – узагальнена назва макаронних виробів – це своєрідний харчовий символ Італії. До XIX ст. в Італії повсюдно вживалася назва «*macaroni*» > «*maccheroni*», що й нині використовується у всьому світі для назви відповідної реалії. У XVIII ст. в Англії «макарони» називали франта, що наслідував континентальній (італійській) моді, – із маніжними манерами, ходою, що претендувала на витончену вишуканість, великою кількістю аксесуарів. *Maccheronea* – макаронічна поезія, що походить від поеми Теофіло Фоленго «*Macharonea*», написаної так званим макаронічним віршем. Макаронічна мова складалася із суміші літературної італійської, різноманітних діалектів і латини [История всемирной литературы 1986, 142] (як і в макаронній страві перемішуються «паста», підлива і третій сир). Численні макаронізми зустрічаються у Рабле, Мольєра, в «Енеїді» І. Котляревського. «Макарони» активно використовуються у фразеології, переважно в жартівливо-іронічному ключі: *maccheroni senza sale* (букв. макарони без солі) – «дурень,

грубіян»; *innocente come l'acqua dei maccheroni* – «чистий, немов мутна водичка (вода з-під макаронів)»; *come il formaggio sui maccheroni* (букв. як сир до макаронів) – «дуже вчасно, доречно»; *essere più grosso dell'acqua dei maccheroni* (букв. бути важчим, ніж вода з-під макаронів) – а) бути дуже товстим; б) бути дурником; *vino maccherone* – «густе, міцне вино»; *guai e maccheroni se magnano caude* – «нещастя і макарони краще розжовувати гарячими» [ИРФС, 560; DMD, 415].

Отже, аналіз італійських та англійських фразеологізмів, що містять національно-специфічний компонент – назву традиційної страви, – дозволяє виділити деякі з ключових елементів національних аліментарних кодів: італ. *olio, formaggio, pasta*; англ. *pudding, cheese, toast, ale*.

Традиції національної кулінарії, концептуалізовані відповідними групами лексики в мові, є важливим фрагментом національно-мовних картин світу етносів. Номени на позначення національних страв репрезентують сферу традиційного побутового життя народів, водночас функціонуючи у складі фразеології, такі лексеми екстеріоризують мотивацію емоційно-оцінних суджень і витоки морально-ціннісних пріоритетів, властивих певній лінгвокультурі. Отримуючи еталонні, стереотипні, символічні значення у процесах вторинного семіозису, назви національних страв і типових продуктів споживання формують кулінарний код національної культури.

Письменная Ю. А., канд. филол. наук, асист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Лингвокультурологические измерения безэквивалентной лексики (на материале названий блюд национальной кухни в английском и итальянском языках)

Статья посвящена изучению безэквивалентных номенов, обозначающих блюда национальной кухни в итальянском и английском языках. Осуществляется попытка отследить связи между семиозисом кулинарии и ментальностью и духовной культурой этнических сообществ.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика; этническая ментальность; национальная кухня.

Pysmenna Y.O., Ph.D., Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Linguistic and Cultural Aspects of the Words with no Direct Equivalents in Other Languages (based on the names of national dishes in the English and Italian languages).

The article deals with the research of the words with no direct equivalents in other languages for the national cuisine of the Italian and English languages. The attempt is made to track the relationship between the semiotics of the culinary and the mentality and the spiritual culture of the nations.

Key words: words with no direct equivalents in other languages; ethnic mentality; national cuisine.

Література:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание/ Анна Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416с.
2. Захаров С.В. Лингвосемиотика англосаксонской институциональной глуттонии : автореф. дисс. ... канд. филол. н.: 10.02.04 «Германские языки»/ С.В. Захаров. – Волгоград, 2008. – 19 с.
3. История всемирной литературы. В 9 томах. – М. : Наука, 1985. – Т. III. – 816 с.
4. Капкан М. В. Феномен гастрономической культуры: специфика форм репрезентации (на примере России XIX – XX веков): автореф. дисс. ... канд. культ.: 24.00.01 «Теория и история культуры»/ М. В. Капкан. – Екатеринбург – 2010. – 26 с.

5. Костюкович Е.А. Еда: итальянское счастье /Е.А. Костюкович. – М. : Эксмо, 2006. – 816 с.
6. Олянич А. В. Гастрономический дискурс в системе массовой коммуникации: семантико-семанот. характеристики / А. В. Олянич // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков: человек и его дискурс: сб. науч. тр. / РАН Ин-т языкознания. – М., 2003. – С. 167-201.
7. Щербинина Ю. В. Диктант еды / Юлия Щербинина // Нева. – 2012. – № 7. – С. 221-230.
8. БАРС – Большой англо-русский словарь: В 2-х т. / Под общ. рук. И. Р. Гальперина. – 4-е изд., испр., с доп. – М. : Рус. яз., 1987-1988. – 1688 с.
9. ИРФС – Черданцева Т.З., Рецкер Я.И., Зорько Г.Ф. Итальянско-русский фразеологический словарь. – М. : Рус. яз., 1982. – 1056 с.
10. Кунин – Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь.– 4-е изд., перераб. и доп.– М. Рус. яз., 1984 – 944 с.
11. DMD – Capire L'antifona. Dizionario dei modi di dire con esemipi d'autore / A cura di G. Turrini, C. Alberti, M.-L. Santullo, G. Zanchi. – Bologna : Zanichelli editore, 1999. – 662 p.
12. PDP – Fergusson R. The Penguin Dictionary of Proverbs. – London: Penguin Books, 1983. – 331 p.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2015.